

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Αδούλωτη κρητική ματιά και φιλοσοφικός λογοτεχνισμός



ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΑΝΤ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ *

Πολυδιαβασμένος ο Νίκος Καζαντζάκης με μια ακόρεστη έφεση να μάθει, να γνωρίσει, να βρει απάντηση στα μεταφυσικά ερωτήματα, να ξεπεράσει το μέτρο και τη συμβατικότητα.

Ανικνεύοντας την κοινωνική διάσταση του έργου του Καζαντζάκη και ερευνώντας το κοινωνικό είναι του, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο Καζαντζάκης, αν και δεν ενδιαφερόταν να κάνει κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, να μελετήσει τα κοινωνικά σύνολα και κοινωνικά φαινόμενα και να τα παρουσιάσει μέσα από το έργο του. Να δώσει μ' άλλα λόγια, το ανάγλυφο της κοινωνικής πραγματικότητας που ζει. Να παρουσιάσει τους κοινωνικούς σχηματισμούς, τις κοινωνικές στάσεις, τη νοοτροπία και την κοινωνική διάρθρωση. Εν τούτοις, ενδιαφέρεται απεριόριστα για τα δημιουργήματα της κοινωνίας, του κοινωνικού οικοδομήματος, όπως είναι (ιδεολογία, θρησκεία, δίκαιο, πολιτική, επιστήμη, μυθολογία, φιλοσοφικά εν γένει ρεύματα) και το κυριότερο ενδιαφέρεται πως επηρεάζεται το πολιτιστικό υπόβαθρο από τη δομή της υλικής βάσης, από την κοινωνική οργάνωση, από τους κοινωνικούς παράγοντες.

Η σκέψη του, όσον αφορά το πολιτισμικό γίγνεσθαι της κοινωνίας, είναι πολυμορφικά δυναμικά, παραβιάζοντας πολλές φορές τους κανόνες της τυπικής λογικής και της στερεοτυπικής συμπεριφοράς, μέσω μιας διαλεκτικής λογικής. Η ιδιότυπη θεώρηση του κοινωνικού πλέγματος μέσω της προοπτικής, θέσης -αναιρέσης, επιμέρους- ολότητας και των αντιπολικών αντιθέσεων, είναι το στοιχείο που χαρακτηρίζει τον προβληματισμό του Καζαντζάκη.

Είναι μια ανικανοποίητη, η ματιά του Καζαντζάκη, όπως υπαγορεύει η ίδια η φύση του, είναι μια ιδιότυπη, η

σκέψη του, όπου δέχεται επιδράσεις από τη μάθηση, αλλά αυτές τις επιδράσεις τις διευρύνει, τις αναθεωρεί, τις συνθέτει, αποζητώντας τον χαμένο παράδεισο, που τόσο του στερεί το αλλοτριωτικό κλίμα της εποχής και η σκληρή ιστορικοκοινωνική πραγματικότητα, που κινείται.

Ο άνθρωπος πρέπει να μάθει και να πράξει, όχι ότι του μαθαίνουν, αλλά ότι έχει χρέος να μάθει και να πράξει. Το ανέβασμα αυτό είναι δύσκολο μέσα στο συνοθύλευμα των αντιφατικών στοιχείων του κοινωνικού γίγνεσθαι και η ψυχή, που θα το επιχειρήσει θα ικανοποιηθεί, θα ζήσει, δε θα νεκρώσει ενόσω είναι ζωντανή.

Η ζωντανή ύπαρξη έχει δυνατότητες, επιθυμίες, απολαύσεις, στην αντίθετη περίπτωση το τέλος των δυνατότητων είναι η νέκρωση.

Μια τόσο αποκρουστική λέξη για το δημιουργό του Ζορμπά. Ο φόβος, ο τρόμος, η εναγώνια προσπάθεια να λυτρωθεί από τη νέκρωση, μετουσιώνεται σ' ένα αγώνα για δημιουργία, ελευθερία. Είναι ο αγώνας της κίνησης, της ζωικής ορμής. Η κοινωνική πραγματικότητα για τον Καζαντζάκη, είναι μια πραγματικότητα που λειτουργεί μ' άλλους ρυθμούς απ' ότι ο ίδιος ορέγεται, είναι μια οδυνηρή πραγματικότητα γεμάτη δεσμεύσεις, συμβάσεις, περιορισμούς, όπου κυριαρχεί η υποκρισία, όπου κυριαρχούν οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί και παραβιάζεται το απόλυτο της ελευθερίας.

Ο Καζαντζάκης από το έργο

του, τόσο το ποιητικό, όσο και από το θεατρικό, αλλά και το μυθιστορηματικό, δεν αναδεικνύεται κοινωνιολάτρης, αλλά πρωολάτρης. Μορφές που τον εμπνέουν είναι ο Οδυσσέας, ο Χριστός, ο Βούδας, ο Χριστόφορος Κολόμβος, ο Γκρέκο, αλλά ήρωες του έργου του ακόμη είναι ο Ζορμπάς, ο καπετάν Μιχάλης, ο Άγιος Φραγκίσκος, ο Προμηθέας.

Ο Καζαντζάκης κατά τον Mario Vitti έμεινε φετιχιστικά προσπλωμένος στα ηρωικά ιδεώδη που υποτιμούν τα προβλήματα της κοινής ανθρώπινης διάστασης.

Επηρεασμένος από τη φιλοσοφική σκέψη του Νίτσε, είτε στο στοιχείο της απιστίας, είτε στη σύλληψη του Υπερανθρώπου, της τάσης για δύναμη, διαποτίζει το έργο του με αντιλήψεις αντιδιανοητικές. Η υψηλότερη και μη φιλοκοινωνική εντολή του Νίτσε, τον συνεπαίρνει:

«Ν' απαρηνηθείς όλες τις παρηγορίες, θεούς, ηθικές, αλήθειες, να απομείνεις μόνος σου και να αρχίσεις να πλάθεις εσύ ένα κόσμο που να μην ντροπιάζει την καρδιά σου (Αναφορά στον Γκρέκο).

Ακόμη και ο δίκαιος θεός μέσα στα ιστορικοκοινωνικά πλαίσια θίγεται, διαβρώνεται. Χαρακτηριστικά στην «Ασκητική» υποστηρίζει: «Ο Δίκαιος Θεός, δεν είναι παντοδύναμος, γιατί δεν μπορεί να είναι άδικος. Αλλά αυτός ο δίκαιος θεός ανέχεται την αδικία μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα, δεν επεμβαίνει, συνεπώς είναι ένοχος»...

Ο Καζαντζάκης διαμαρτύ-



Νίκος Καζαντζάκης, πολυγραφώτατος και ο πιο διάσημος Έλληνας συγγραφέας.

ρεται μ' αυτό τον τρόπο για την απάθη στάση του Θεού, αλλά δεν εξαπολύει ένα ανελέητο κυνηγητό ενάντια του Θεού, όπως πολλοί εκκλησιαστικοί κύκλοι της εποχής του πίστεψαν και τον χαρακτήρισαν άθεο.

Η μεταφυσική του Καζαντζάκη θα στηριχθεί στην αντιλογικτική θεωρία του Bergson, τη θεωρία της ζωικής ορμής του elan vital.

Η φιλοσοφία του Μπερζόν καταπολέμησε τον διανοητισμό και περιόρισε το κύρος του, και επομένως το κύρος της επιστήμης μόνο στα φαινόμενα της ύλης. Ενώ περιόρισε την δύναμη και τις αδυναμίες της διαίσθησης και επικατέστηκε τη συνεργασία διαίσθησης και διάνοις για τις φιλοσοφικές έρευνες. Ταυτίστηκε στο Βιταλισμό η ψυχή με τη ζωή. Η ψυχή θα γευθεί αυτό που θα της δώσει η ζωή. Θεός είναι το φαινόμενο της ζωής που κυβερνά όλα τα έλλογα όντα.

Ο Χριστός στη διπλή φύση του είναι η ένωση, η τόσο μυστηριώδης, όπως γράφει στο συγγραφέα Max Tan και η πραγμάτωση ανθρώπου και Θεού. Στη σύλληψη της ολότητας της αντίθεσης του Διονυσιακού με το Απολλώνιο στοιχείο. Είναι ο δικασμός, η αντίθεση και η σύνθεση μέσα στην οποία τράφηκε ολόκληρη η ζωή του Καζαντζάκη.

«Αγάπα το σώμα σου, μονάχα μ' αυτό στη γη ετούτη μπορείς να παλέψεις και να πνευματώσεις την ύλη» (Ασκητικά, σελ. 83).

Την περίοδο που η σκέψη του Καζαντζάκη επηρεάστηκε

από τον Λένιν, πήρε ένα περισσότερο κοινωνικό προσανατολισμό παρά φιλοσοφικό.

Η αναμορφωτική αγωνιστικότητα που συλλαμβάνεται στο όραμα μιας κοινωνικής αλλαγής, ότι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν συνθήκες με υψηλό καθοδηγητή το Πνεύμα και το αίσθημα της Κοινωνικής Δικαιοσύνης, πίπτει στο κενό, προδίδεται στην πράξη με τον εκφυλισμό του οράματος, της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Μετά την απογοήτευση, η επαναφορά των ιδεών του σε φιλοσοφικό και μεταφυσικό προβληματισμό, είναι το χαρακτηριστικό της μετέπειτα πορείας του.

«Θέλω να σχηματίσω μια ατομική, δική μου αντίληψη της ζωής, μια θεωρία του κόσμου και του προορισμού του ανθρώπου και σύμφωνα μ' αυτή συστηματικά να γράψω ό,τι γράφω».

Ατομοκεντρική σκέψη και πάλι του μεγάλου Έλληνα διανοητή, πρόσωπα, χαρακτήρες, όχι συνακόλουθα της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, όχι ευθυγραμμισμένα με το κοινωνικό γίγνεσθαι, πλάσματα που πολλές φορές δείχνουν πως ο ίδιος ο συγγραφέας δεν μπορούσε να είναι, αλλά θα ήθελε να είναι, αλλά δεν ήταν φτιαγμένος για να είναι. Άλλωστε ο ίδιος ομολογεί επανειλημμένως στο έργο του ότι στην πραγματική του ζωή δεν πραγματοποίησε το ιδανικό του, έγινε συγγραφέας, αντί να γίνει άνθρωπος της δράσης, όπως ο Οδυσσέας, ή άνθρωπος του ενστίκτου, όπως ο Ζορμπάς.

Το «Γίνε ό,τι είσαι», του Νίτσε, είναι μια υπαγόρευση για να ακολουθήσει ο άνθρωπος το δρόμο της φύσης του και όχι της αρεσκείας του.

Η κοινωνική δεοντολογία υφίσταται μια καθίζηση πολλές φορές στο έργο του Καζαντζάκη και μέσα από αυτή ξεπετιέται η αποδοχή του υπερβατικού με μια έντονη κατάφαση ζωής, τη θέληση για δύναμη, την ανατροπή των ηθικών και κοινωνικών αξιών και στη θέση αυτή να στηθεί ό,τι αληθινά και ηθικά καλό είναι, ό,τι ενισχύει και ανυψώνει τη ζωή.

Στο φιλοσοφικό κοινωνικό πάνθεο του Καζαντζάκη, έχουν περίοπτη θέση οι εκλε-

κτικιστικές ιδέες του, για τις οποίες οι επικριτές του επωφελήθηκαν να του προσάψουν την κατηγορία του κοινωνικού ρατσισμού.

Μπορεί αυτές οι ιδέες του να 'ναι απόρροια της επιρροής που δέχθηκε από το Δαρβίνο ή το Spengler. Αλλά ο εκλεκτικισμός αυτός, είναι ευφυής, δημιουργικός, κινούμενος στην ιδέα του πραγματισμού που υιοθέτησε από τον James.

Στο κάστρο του Θεού, στην Οδύσσεια, χαρακτηριστικά αναφέρει: «Αν είσαι εργάτης δούλευε τη γη, βοήθα να καρπίσει. Αν είναι αγωνιστής, χωρίς σπλαχνία να ρίχνεις το κοντάρι. Γυναίκα, αν είσαι, διάλεγε καλά, ξεδιάλεγε τους άντρες γιατί το κάστρο του Θεού λογαριάζεται σαν κάστρο του γιου, που ξεπερνάει τον κύρη και στο Θεό ξαμώνει. Κι εγώ το χρέος έκαμα του γιου. Ξεπέρασα τον κύρη» (Κεφ. 0).

Στον Καζαντζάκη ακόμη υπάρχει η απόρριψη του μηχανοποιημένου τρόπου ζωής που χαρακτηρίζει την εποχή του. Όπως ακόμη στο έργο του από κοινωνιολογικές και ιστορικές πλευρές δεν καθρεπτίζεται μια εποχή, αλλά πολλές εποχές, που εκφράζουν τις κοσμογονικές αλλαγές, αλλά και τα φιλοσοφικά ρεύματα, που έζησε.

Σίγουρα, ο Καζαντζάκης έμεινε -απ' όλους περισσότερο- δεμένος με την Κρήτη, και αυτό ήταν το πάθος, η περπφάνια του, ακόμα και η επίδειξη του. Χαρακτηριστικά, στην «Αναφορά στον Γκρέκο» υποστηρίζει: «Και έτσι με το να τύχει να γεννηθώ Κρητικός, σε μια κρίσιμη περίοδο που μαχόταν η Κρήτη να λευτερωθεί, ένιωσα από μικρό παιδί πως στον κόσμο υπάρχει ένα αγαθό πιο πολύτιμο από τη ζωή, πιο γλυκό από την ευτυχία, η Λευτεριά!».

Σε άλλο σημείο αναφέρει: «Με συνεπέρανε η πνοή της Κρήτης και προσπάθησα ως άνθρωπος και ως συγγραφέας να πολεμώ για την Ελευθερία...».

Αλλά προ πάντων, η οικουμενική διάσταση του έργου του Καζαντζάκη εκφράζει την αγωνία για τη λύτρωση, το πάθος για τη ζωή, την πίστη του στον άνθρωπο και τον θαυμασμό του στην ξεχωριστή προσωπικότητα.

*καθηγητής - συγγραφέας